

Rawls o dveh pojmovanjih moralnih načel in njegova kritika intuicionizma

UVOD

V prispevku se želim osredotočiti na Rawlsovo obravnavo in kritiko moralnega intuicionizma. V ta namen sem kot izhodišče izbral dve njegovi deli, in sicer članek "Dva koncepta pravil" (Rawls, 1955) in knjigo *Theory of Justice* (Rawls, 1992). Med izidom prvega in drugega je kar precejšnja časovna razlika in v vmesnem obdobju je Rawls spremenil mnoga svoja stališča, zato nikakor ne želim trditi, da bi ti deli bili neka zaključena celota oziroma enotno Rawlsovo stališče. Vendar jima je skupno vsaj dvoje. Prvič, v delih obeh Rawls kot nasprotno svojemu stališču postavlja stališče moralnega intuicionizma in ga kritizira. In drugič, kar želim trditi, je, da v obeh ni jasno prisotno razlikovanje med moralnim intuicionizmom kot metaetičnim stališčem na eni strani in normativno izpeljavo moralnega intuicionizma¹ na drugi. Metaetični intuicionizem je skupek pogledov na jezik in pojme morale, na moralno realnost, predvsem pa na moralno vedenje in spoznanje (deskriptivizem, realizem, objektivizem, antinaturalizem, racionalizem). Normativne različice intuicionizma v ožjem pomenu pa po drugi strani merijo predvsem na osnovnost in pluralnost pojmov dolžnosti, moralno pravilnega in nepravilnega ter njihovo vsebino. Tako Rawls mestoma kritizira intuicionizem kot metaetično oziroma epistemološko pozicijo, drugeje pa njegove normativne izpeljave. Začetna teza prispevka je, da je zaradi neupoštevanja tega razlikovanja Rawlsova kritika intuicionizma nepopolna.

¹ Za primer normativne različice intuicionizma sem izbral moralno filozofijo angleškega filozofa sira Williama Davida Rossa (1877–1971), ki ga poleg H. A. Pricharda lahko štejemo za začetnika (modernega) moralnega intuicionizma in moralnega pluralizma. Čeprav bi v zgodovini filozofije verjetno že prej našli vsaj sledi podobnih stališč (kar zadeva pluralistično epistemologijo bi tako veljalo omeniti npr. Richarda Pricea (1723–1791)), se je vendarle Ross prvi jasno oddvojil od monizma in podal celosten zagovor takšne vrste stališča v moralni teoriji (gl. Ross 1930 in 1939). Ross je v osnovi priznaval dve vrsti moralnega monizma – kantovsko etiko in utilitarizem. Proti obema je argumentirano tudi nastopal. Tudi Rawls v obeh zgoraj omenjenih delih kritiko med drugimi usmeri predvsem v Rossovo teorijo. O Rossovem intuicionizmu gl. Ross 1930, Dancy 1993a in 1993b.

DVE POJMOVANJI MORALNIH NAČEL

Predstavimo si najprej Rawlsova stališča iz članka "Dva koncepta pravil". Rawls v njem začne s pomembnostjo razlikovanja med (A) moralnim upravičenjem nekega načela, prakse ali institucije in (B) upraviče(va)njem posamičnih dejanj, ki spadajo pod prve.² Rawls pomembnost tega razlikovanja (v okvirih članka) vidi predvsem v njegovi vlogi pri zagovoru in ubranitvi utilitarizma, še posebej pred tradicionalnimi ugovori, vezanimi na primere kaznovanja in izpolnjevanja danih obljub. Pomembnosti razlikovanja med tema vrstama moralnega upravičenja se pridruži še drugo razlikovanje, to je "naslovno" razlikovanje med dvema pojmovanjema moralnih načel ali bolje vloge moralnih načel. Od teh dveh pojmovanj eno (povzemačno pojmovanje, sumarni koncept³) razlikovanje med dvema vrstama upravičenj, (A) in (B), zakrije, drugo (praktično pojmovanje, koncept prakse) pa to razlikovanje razkrije, upošteva in ga s tem tudi utemelji. Drugo pojmovanje tudi razreši napetosti, ki lahko nastanejo med različnimi upravičenji, na eni strani samih načel, na drugi pa naših sodb o posamičnih dejanjih. To drugo razlikovanje med dvema pojmovanjema moralnih načel za naše namene ni najpomembnejše, pa vendar si ga moramo v obrisih predstaviti, da bi lahko pozneje videli, kam lahko prištevamo moralni intuicionizem.

Sumarni koncept moralnih načel vidi vlogo slednjih predvsem v tem, da pod sabo združujejo med seboj podobne primere moralnih situacij in moralnih dilem, ki jih pred tem že posamično ovrednotimo. Rawls pomeni štiri značilnosti tega pojmovanja. (1) Pravila so po svoji vlogi namenjena hitrejšemu odločanju pri moralni presoji in temeljijo na ponavljanju podobnih primerov. Tako pri naši novi odločitvi v posamičnem primeru ni treba sodelovati celotni odločitveni zgodovini, ampak to delo opravi moralno načelo. (2) Posamični primeri so logično primarnejši od moralnih načel, saj si odločitve o njih lahko zamislimo tudi brez sklicevanja na načela. (3) Vsakdo lahko v katerem koli trenutku podvomi o pravilnosti načela (ali načel) in o tem, ali ga je smiselno in mogoče uporabiti v posamičnem primeru oziroma ali posamičen primer spada pod to načelo. (4) Na splošno to pojmovanje zagovarja uvedbo moralnih načel in jih upravičuje, če nam njih upoštevanje lahko zagotovi manjši delež napak, kakor bi ga imeli, če bi vsak posamični primer neposredno presodili glede na (najsplošnejše) utilitarno načelo.⁴

² O tem gl. Rawls 1955:3–4 (navedba strani se nanaša na angl. izvirnik). Upoštevanje tega razlikovanja nas gledano iz širše perspektive, skupaj s poslediciškim izhodiščem v moralni teoriji privede do razlikovanja med (a1) poslediciškim pravil (angl. *act-consequentialism*) in (b1) poslediciškim dejanj (angl. *rule-consequentialism*), skupaj z utilitarizmom pa med (a2) utilitarizmom pravil (angl. *act-utilitarianism*) in (b2) utilitarizmom dejanj (angl. *rule-utilitarianism*).

³ V slov. prevodu članka (1993) je bila uporabljena rešitev sumarni koncept/koncept prakse (ang. *summary view/practice conception*).

⁴ O sumarnem pojmovanju moralnih načel gl. Rawls 1955:19–24.

Praktično pojmovanje moralnih načel jih vidi predvsem v vlogi opredeljevanja same moralne prakse. To dejstvo hkrati omejuje svobodno presojanje posamičnih primerov (tako, kot smo ga srečali pri sumarnem konceptu). Za to pojmovanje je tako nujno, da so moralna načela javno znana in razumljena kot določena ter da omogočajo vzpostavitev koherentnega izvajanja prakse. V nasprotju s sumarnim pojmovanjem so tukaj pravila logično pred posamičnimi primeri, saj le-ti ne morejo obstajati, dokler niso opredeljeni s samo prakso.⁵ Prav tako tudi ni smiselno vprašanje, ali posamičen primer spada pod splošno pravilo, če gre za primer te same prakse. Pravila po tem pojmovanju niso le nekakšni pripomočki, ki bi nam olajšali pot do presoje oziroma odločitve.⁶ Kljub tem razlikam med pojmovanjema, pravi Rawls, pa meje med obema ne moremo povsem jasno zarisati in obstaja tudi obsežno sivo področje z mejnimi primeri.⁷

Rawlsu to razlikovanje med tema dvema pojmovanjema v okvirih članka služi predvsem za ubranitev utilitarnega zagovora upravičenja moralnih načel pred ugovori, ki naj bi se glede na zgoraj prikazano opirali na sumarno pojmovanje pravil. Tukaj sta v ospredju dve temi oziroma dve praksi, to sta praksa kaznovanja in praksa dolžnosti in izpolnjevanja držanja danih obljub, ki tradicionalno pomenita težave za utilitaristično moralno filozofijo. Ker nas bo zanimala le formalna struktura Rawlsove obravnave, bom njegovo argumentacijo predstavil zgolj v grobih obrisih s poudarkom na zgornjem razlikovanju. Kritiki utilitarizma, npr. intuicionisti, kot najpomembnejši očitke navajajo, da le-ta upravičuje posamična moralno nepravilna ali nepravilna in neupravičena dejanja, kot npr. kaznovanje nedolžnega ali prelom obljube v imenu skupne koristi. Vendar vsi ti očitki, trdi Rawls, temeljijo na zabrisu in neupoštevanju prvotne razlike med (A) moralnim upravičenjem nekega načela, prakse ali institucije in (B) upraviče(va)njem posamičnih dejanj, ki spadajo pod prve, kot posledica sumarnega koncepta moralnih načel. Če ti dve upravičenji jasno oddelimo, se lahko ugovorom izognemo. Intuicionizem naj bi torej tukaj utilitarizmu ponujal zgolj upravičenje za posamične primere, medtem ko za upravičenje samih načel, praks ali institucij ne bi imel razlage. Morda je za zdaj o tem dovolj, k stvari se bomo vrnil pri intuicionističnem odgovoru na ta izziv.

TEORIJA PRAVIČNOSTI IN KRITIKA INTUICIONIZMA

V *Theory of Justice* je Rawlsova obravnava in kritika moralnega intuicionizma prisotna že v uvodnem, prvem poglavju, kjer Rawls svoja stališča oddvoji

⁵ Rawls to točko ponazori s primerjavo z igrami, kot je npr. baseball.

⁶ O praktičnem pri moralnih načelih gl. Rawls 1955:24–29.

⁷ Zanimivo je, da se Rawls v tem delu na tej točki že sklicuje na Wittgensteinove Filozofske raziskave. Gl. Rawls 1955:29.

od utilitarizma in intuicionizma. Poglejmo si, kaj Rawls izpostavi kot bistveno za intuicionizem in kako ga opredeli.

“O intuicionizmu bom razmišljal v širšem pomenu, kakor je to v navadi, to je kot o stališču, da obstaja medsebojno nezvedljivo mnoštvo prvih načel, katerih teža in pomen moramo medsebojno primerjati, da bi dospeli do pravične sodbe o njihovem ravnotežju. Ko sežemo do določene ravni splošnosti, intuicionizem trdi, da ni nobenega uporabnega kriterija višjega reda, ki bi določal težo posameznim načelom.” (Rawls 1992:30, * prev. V. S., prav tako za druge navedke iz *(v slovenščino) neprevedenih del v nadaljevanju*)

Tako je intuicionizem za Rawlsa zavezan dvema postavkama: (i) mnoštvu prvih načel oziroma moralnih načel, katerih napotki si lahko v posamičnem primeru medsebojno nasprotujejo, in (ii) odsotnosti vsakršnih pomembnih pravil prioritete ali reda pomembnosti posamičnih načel, tako da nam pri posamezni sodbi oziroma presoji ostaja le naša dobra intuicija tehtanja pomembnosti soudeleženih načel. Rawlsu se zdi pluralizem (moralnih načel oziroma dolžnosti) torej najpomembnejši vidik intuicionizma, medtem ko vidi z njim povezane epistemološke postavke kot precej manj pomembne.⁸ Prav tako Rawls ločuje zdravorazumski intuicionizem od filozofskega, razlika pa je zanj predvsem v splošnosti načel, ki so pri prvemu bolj omejena na posamična področja našega moralnega življenja in konkretne dolžnosti, medtem ko drugi operira s višjo stopnjo splošnosti. Rawls kritiko intuicionizma nadaljuje s primerom presoje (stopnje) pravičnosti določenega stanja družbe, ki razkrije, da intuicionizem ne more najti dobrega odgovora, razen tega, da se moramo zateči k upanju, da bodo posamezniki znotraj te družbe razporejali uteži oziroma določali pomembnost posameznih načel v približnem soskladju z drugimi. Tako intuicionizem ne more razrešiti problema prioritete. To je pglaviten Rawlsov očitek moralnemu intuicionizmu.

Kot sem že dejal, ne glede na druge razlike med Rawlsovimi stališči v obeh delih imata ti skupno točko, to je kritiko moralnega intuicionizma. V nadaljevanju bom pokazal, da je ta Rawlsova kritika zasnovana predvsem na neupoštevanju razlike med moralnim intuicionizmom kot metaetičnim stališčem na eni strani in moralnim intuicionizmom kot normativnim stališčem na drugi ter na njunem pravilnem oziroma nepravilnem razumevanju. Preden preidemo k temu, si na kratko oglejmo še splošen zaris razlike med tema dvema ravnema moralne teorije in poskušajmo moralni intuicionizem opredeliti na obeh ravneh.

⁸ O tem gl. Rawls 1992:30–31. Zanimivo je tudi vprašanje, ali Rawls s tem, ko postavlja epistemološki vidik moralnega intuicionizma v ozadje, ne dela napake. Mogoče si je namreč zamisliti pluralizem, ki ne bi bil intuicionističen, in vprašati se je treba, ali bi potemtaka vseeno še lahko nosil oznako moralni intuicionizem.

METAETIKA IN NORMATIVNA ETIKA

Da bi bolje razumeli nadaljnja izvajanja, si na kratko oglejmo osnovo za razlikovanje med metaetiko in normativno etiko oziroma med metaetično in normativno ravni moralne filozofije oziroma moralne teorije. Vstopna točka v to razlikovanje je lahko primerjava vprašanj, ki si jih zastavlja metaetika, in kakšni so lahko odgovori nanje, z vprašanji, ki si jih zastavlja etika. Metaetika se v ožjem pomenu ukvarja predvsem s primerjanjem različnih normativnih etičnih teorij in jih obravnava glede na njihove značilnosti kot teorij, npr. glede na kategorije konsistentnosti, koherentnosti, sprejemljivosti, problematičnih splošno filozofskih predpostavk ipd. V širšem pomenu pa lahko gledamo na metaetiko kot na samostojno filozofsko disciplino, ki se ukvarja z vprašanji o naravi same moralne teorije oziroma z vprašanji o naravi samih moralnih vprašanj in sodb. Če normativno etiko zanima, katere lastnosti pripomorejo k temu, da je neko dejanje moralno pravilno ali nepravilno, kdaj za neko osebo lahko rečemo, da je dobra ali slaba ipd., bo metaetikoanimalo, kakšne vrste lastnosti so to in kako lahko upravičimo svoje moralne sodbe. Metaetika posamezno etično stališče obravnava predvsem s treh vidikov: ontološkega, semantičnega in epistemološkega. Poglejmo, kakšna vprašanja vključujejo ti trije vidiki:

Ontologija: Ali obstajajo moralna dejstva ali moralne lastnosti? Če obstajajo, kako obstajajo in kakšne vrste so? Kako so vezane ali odvisne od naravnih lastnosti? ...

Semantika: Kakšen je pomen izrazov oziroma pojmov "dobro", "slabo", "moralno pravilno", "moralno dopustno", "moralno napačno" ...? Kako te pojme uporabimo v naših sodbah? Kako se ti izrazi oziroma pojmi razlikujejo od nemoralnih? Kako je pomen teh izrazov oziroma pojmov povezan s sorodnimi pojmi (npr. dolžnost, vrednota, svoboda, odgovornost ...)? ...

Epistemologija: Kako pridemo do vedenja o moralnih dejstvih? Ali lahko in kako lahko upravičimo svoje moralne sodbe? Kakšna je logika moralnega razmišljanja ali vrednotenja? ...⁹

Glede na vprašanja se lahko v grobem posamezna moralna teorija odloča med naslednjimi možnostmi:

ontologija: moralni realizem / moralni antirealizem

psihologija: moralne sodbe izražajo prepričanja / moralne sodbe izražajo drže do oziroma stališča

epistemologija: kognitivizem / nekognitivizem

semantika: deskriptivizem / nedeskriptivizem

⁹ Za W. S.-Armstronga metaetiko sestavljajo štiri področja: moralna lingvistika, moralna ontologija, opredelitve moralnosti in moralna epistemologija. V grobem lahko rečemo, da trem zgoraj že omejenim doda kot četrto še področje opredelitev moralnosti. Gl. Sinnott-Armstrong 1996:4–5.

Desna polovica izbir je ponavadi označena kot "subjektivizem" in leva kot "objektivizem", toda ti oznaki sta grobi in pogosto nejasni. Ostaja pa odprto tudi vprašanje medsebojne odvisnosti med metaetično in normativno ravniho.¹⁰

MORALNI INTUICIONIZEM

Kako lahko zdaj znotraj tega razlikovanja med metaetično ravniho in normativno ravniho moralne filozofije opredelimo moralni intuicionizem? Začnimo z metaetično opredelitvijo in poimenujmo tako zarisano stališče metaetični intuicionizem. Glavne metaetične postavke te teorije bi lahko strnili v naslednje tri točke:

- (i.) moralna načela, ki povezujejo naravne oziroma ne-moralne¹¹ in moralne lastnosti dejanj (oseb, situacij ipd.), so a priori sintetične nujnosti
- (ii.) moralna intuicija kot podlaga za moralno upravičenje in moralno vedenje¹²
- (iii.) moralni realizem

Pomembnejši predstavniki tako zamejenega intuicionizma so G. E. Moore, W. D. Ross, H. A. Prichard, A. C. Ewing in H. J. McCloskey. Poglejmo malce podrobneje vse tri točke, da bi jasneje določili njihov pomen.

Pod (i.) Moralna načela kot a priori sintetične nujnosti. Moralna načela (kot npr. "Povzročanje bolečine je *prima facie*¹³ moralno nepravilno." "Držanje obljube je *prima facie* moralno zavezujoče dejanje.", "Vsako prijetno doživetje je zaradi svoje narave kot prijetnega doživetja intrinzično dobro.", ...) so nujne resnice zaradi ontološke odvisnosti moralnih lastnosti od naravnih. Ta načela so sintetična, saj njihova negacija ne vodi v protislovje.¹⁴ In ta načela so a pri-

¹⁰ O tem razmerju med metaetiko in normativne etiko gl. Timmons 1999:9–31 in Smith 1994:1–15.

¹¹ Angleščina ima tu prednost pred slovenščino, ker lahko ločujemo med *non-moral* za označitev nečesa, kar nima oziroma še nima tudi svojega moralnega pomena, in *immoral*, za nekaj, kar je moralno sporno ali nedopustno. Zato bom slovenski izraz nemoralno, če gre za prvi pomen, pisal z vezajem (*ne-moralno*).

¹² Tukaj moralna intuicija ni nujno mišljena kot neka posebna kognitivna zmožnost; za sprejemljivost in privlačnost metaetičnega intuicionizma je celo bolje, da ni tako. Prav tako je tukaj mišljeno vedenje splošnih moralnih oziroma *prima facie* dolžnostih, ne pa vedenje o naših dejanskih dolžnostih v vsakem posamičnem primeru.

¹³ Tukaj je Rossova opredelitev pojma *prima facie* dolžnosti: "Predlagam pojem "*prima facie* dolžnosti" ali "pogojne dolžnosti" kot kratek način nanašanja na značilnost (različno od te je dejanska dolžnost), ki jo dejanje ima zaradi tega, da je določene vrste (npr. izpolnitev obljube); dejanje, ki bi bilo naša dejanska dolžnost, če ne bi bilo hkrati tudi še druge vrste, ki bi bila moralno pomembna. To, ali je dejanje dejanska dolžnost (*angl. duty proper*), odvisno od vseh moralno pomembnih vrst, katerih uprimerjenje je." (Ross 1930:19–20) To, da je v določenem dejanju ali situaciji prisotna dolžnost *prima facie*, nam vedno daje neki moralni razlog, da ravnamo, kakor nam ta veleva. To dejanje lahko postane naša dejanska dolžnost, če ni nobene druge dolžnosti *prima facie*. Če sem prijatelju nekaj obljubil, moram to, če ni drugih moralno pomembnejših ovir, tudi izpolniti. Če pa je v dejanju ali v situaciji prisotnih več dolžnosti *prima facie*, nas te samo opozarjajo na vse moralno pomembne vidike teh dejanj ali situacij. To, kar bo oziroma je naša dejanska dolžnost, pa je odvisno od naše moralne presoje oziroma moralnega občutka za pomembnost posameznih dolžnosti *prima facie* v vsakem posameznem primeru. Ta poudarek na pomenu presoje v nasprotju s slepim sledenjem moralnim načelom in pravilom je tudi ena ključnih značilnosti moralnega pluralizma.

¹⁴ V nasprotju z nekaterimi drugimi moralnimi načeli, npr. "Krutost je zla", katerih zanikanje privede do notranjega protislovja.

orna, saj do njih pridemo prek a priori refleksije (npr. pri Rossu je to intuitivna indukcija) in so v tem smislu samorazvidna.¹⁵ Potrditev tega lahko zlahka najdemo pri Rossu.

“[*Prima facie* dolžnost] je samorazvidna, kakor je samorazviden matematični aksiom, ali kakor je razvidna pravilnost pravila sklepanja. Moralni red, izražen v teh propozicijah, je sam prav tako del temeljne narave tega univerzuma (in lahko dodamo; vsakega univerzuma, v katerem najdemo moralna bitja), kakor sta prostorska ali aritmetična struktura izraženi v aksiomih geometrije ali aritmetike.” (Ross 1930:29–30)

“Glede teh dolžnosti *prima facie* ni nič poljubnega. Vsaka temelji na določenih okoliščinah, za katere ni mogoče z resnostjo trditi, da so brez moralne pomembnosti.” (Ross 1930:20)

“Jasno moram tukaj poudariti, da predpostavljam pravilnost nekaterih naših pglavitnih prepričanj glede dolžnosti *prima facie*, ali ožje, trdim, da zanje vemo, da so resnične. Tako se mi zdi samorazvidno, kot je le lahko, da je npr. dajanje obljube nekaj, kar ustvari našo moralno zavezanost do drugega. Veliko bralcev bo morda odgovorilo, da ne vedo, da bi bilo to resnično. Če je tako, jim jaz tega zagotovo ne morem dokazati; lahko jim samo rečem, da naj o tem razmislijo znova, in upam, da se bodo konec koncev strinjali, da tudi oni preprosto vedo, da so resnične.” (Ross 1930:20–21, op.1)

Pod (ii.) Moralna intuicija. Moralna intuicija je za intuicionizem lahko posebna vrsta kognitivne zmožnosti, ki nam omogoča doseganje moralnega vedenja, ali pa zgolj navadna kognitivna zmožnost refleksije.¹⁶ Prek intuicije spoznavamo odvisnost oziroma nujne povezave moralnih lastnosti (moralno pravilno, moralno nepravilno, dobro, slabo) od ne-moralnih. Intuicija je tukaj mišljena kot nekakšen neposreden uvid,¹⁷ razumevanje ali presoja o samorazvidnih in očitnih moralnih resnicah.¹⁸

¹⁵ Odprto ostaja vpašanje, ali ni s takšno kombinacijo značilnosti moralnih načel kakšnih posebnih problemov, a obravnava tega bi močno preseгла okvire tega prispevka. Zdi se, da ni posebnih problemov s sintetičnimi nujnostmi (npr. voda = H₂O) in a priornimi nujnostmi (npr. modus ponens je veljavno pravilo), kombinacija a priori + nujno + sintetično pa vsaj v okviru razprave o moralnem intuicionizmu še ni bila podrobneje problematizirana.

¹⁶ O tem gl. Audi 1996. “Če povzamem svoje negativne ugotovitve o intuicijah, potem lahko rečem, da niso nujno nezmotljive ali neomajljivo upravičene ugotovitve posebne sposobnosti, ki bi bila drugačna od naše splošne zmožnosti racionalnega mišljenja, ki se kaže v dojemanju logičnih in (čistih) matematičnih resnic in morda tudi pri drugih, etičnih in ne-etičnih, vrstah resnic.” (Audi 1996:109)

¹⁷ Ta neposredni uvid pa ni neka neposredna (brez vnaprejšnjega razmišljanja in analize) in popolnoma zanesljiva pot do moralne realnosti, ki ne bi dopuščala napak. O tem gl. Sobel (v pripravi): 2. del, VIII. in IX. poglavje in Audi 1996.

¹⁸ Treba je dodati, da to velja le za splošne propozicije o intrinzični vrednosti in splošnih vrstah naših dolžnostih *prima facie*. Moralne sodbe o posamičnih primerih dejanj, situacij ali oseb niso ne nujne ne samorazvidne. O tem gl. Sobel (v pripravi): 2. del, VIII. in IX. poglavje.

“Moralna pravilnost dejanja sestoji v njegovi zasnovanosti, da je določene vrste A v določeni situaciji, situaciji, sestoječi iz relacije B, akterja do drugih ali do samega sebe. Za presojo njegove moralne pravilnosti sta pomembni dve predhodni stvari. Morda bi morali podrobneje premisliti o posledicah obravnavanega dejanja, kot smo, da bi ugotovili, da bi morali storiti A. [...] Ali pa bi morali upoštevati in premisliti relacijo B vključeno v situacijo, ki je sprva nismo opazili. [...] Ta premislek (uvid) je neposreden, ravno v tistem smislu, v katerem je neposreden matematični uvid, npr. uvid, da mora imeti tristranični lik zato, ker ima tri stranice, imeti tudi tri kote. Oba uvida sta neposredna v smislu, da nas vpogled v naravo subjekta vodi naravnost k spoznanju njegovega posedovanja predikata. In s tem samo iz drugačne smeri zatrdimo, da sta v obeh primerih uvida teh dejstev samorazvidna.” (Prichard 1912:7–8)

Moralne resnice, dosežene prek intuicije, so nujne, niso pa neposredno dokazljive, ker ni nobenega alternativnega postopka za dokaz njihove resničnosti.

“Ko razmišljam o svojem odnosu do posamičnih dejanj, se pokaže, da ni dedukcija, marveč neposredni uvid tisti, ki mi razkrije njihovo moralno pravilnost ali nepravilnost. Nikoli se ne znajdem v situaciji, ko ne bi mogel neposredno (u)videti npr. moralne pravilnosti prijaznosti, temveč bi moral to razbrati iz splošnega načela ‘vsa prijazna dejanja so moralno pravilna, in torej že more biti tako, dasiravno tega ne morem neposredno (u)videti.’” (Ross 1939:171)

“Njihova moralna pravilnost ni bila deducirana iz splošnega načela, temveč je bilo splošno načelo kasneje prek intuitivne indukcije spoznano kot to, ki je bilo v sodbah o posamičnih dejanjih že vsebovano.” (Ross 1939:170, oboje cit. po Dancy 1983:537)

“Vprašanje, ki si ga zastavljam, je: Ali celota, sestavljena iz dejstva o čutnem motrenju lepega predmeta, v katerega obstoj verjamemo in ki je hkrati realen, ne prejema vsaj nekaj svoje vrednosti od dejstva, da je ta predmet realen? [...] Ne morem si kaj, da ne bi mislil, da moramo na to vprašanje odgovoriti pritrdilno. Metoda osamitve nam pomaga, da si ga lahko jasno zastavimo; in naša odločitev bo temeljila na premišljeni sodbi o tako jasno zastavljenem vprašanju.” (Moore 2000:268, 119)

“Da so intrinzično dobre ali slabe stvari številne in raznolike; da gre pri večini od njih za ‘organske celote’ v tistem posebnem in natančnem pomenu, ki sem zanj prihranil ta izraz; ter da vodi edina pot do spoznanja o njihovi intrinzični vrednosti in njenih stopnjah prek natančnega razlikovanja stvari, o kateri pravkar sprašujemo, in ugotavljanja, ali ima edinstven predikat “dobro” v katerem koli od njegovih različnih stopenj: to so sklepi, pri katerih vztrajam.” (Moore 2000:294, 134)

Toliko o sami intuiciji.¹⁹

Pod (iii.) Moralni realizem. Moralni intuicionizem je v večini različic realistično stališče. Zanj moralne sodbe izražajo propozicije, ki so resnične ali neresnične. Zagovarja (mogoč) obstoj moralnih lastnosti in neodvisen obstoj moralne resnice oziroma moralnih dejstev.²⁰

Poglejmo še k normativnim različicam intuicionizma. Tukaj je tipični predstavnik normativnega intuicionizma zagotovo W. D. Ross, medtem ko Moora gledano z normativnega vidika ne moremo uvrstiti vanj, pač pa v teleološki utilitarizem.²¹ Normativni intuicionizem je normativno stališče, ki zagovarja množstvo moralnih načel, ki jih ne moremo urediti po nekem absolutnem redu pomembnosti,²² zato moramo moralne konflikte in dileme reševati z dobro, reflektivno moralno presojo. Moralna načela "dajejo" določene usmeritve, kako ravnati, in niso zgolj usmerjena k nekim vrednotam kot ciljem ter jih je omejeno število. Temeljni so pojmi dolžnosti, moralno pravilnega in moralno nepravilnega. Dolžnosti so tiste, ki dajejo moralno pomembne razloge. Rossova različica moralnega intuicionizma tako vsebuje sedem vrst dolžnosti *prima facie*. Te so: *prima facie* dolžnost zvestobe, *prima facie* dolžnost povračila, *prima facie* dolžnost hvaležnosti, *prima facie* dolžnost pravičnosti, *prima facie* dolžnost dobrotelčnosti, *prima facie* dolžnost samoizboljšanja in *prima facie* dolžnost neškodovanja.²³

KAJ NAPADA RAWLS?

Sedaj lahko znova pogledamo in pregledamo Rawlsovi kritiki intuicionizma v obravnavanih delih. Moja teza je, da obe kritiki temeljita na neupoštevanju

¹⁹ Težave pri tem vidiku moralnega intuicionizma se dotikajo vprašanj narave same intuicije kot poti do vedenja, kako so takšne intuicije lahko upravičene, ali je intuicija lahko skrivnostna ipd. O tem gl. Sobel (v pripravi), Audi 1996 in Dancy 1993a.

²⁰ Prva težava za realizem je podobna težavi pri moralni intuiciji – kako moralni realizem pojasni nestrinjanja med posameznimi moralnimi akterji in njihovimi nasprotujočimi si presojami. Drugi pomembnejši argumenti proti realizmu so Mackiejev argument (metafizične) čudnosti, argument, ki temelji na načelu skromnosti, argumenti, ki se dotikajo supervenience in emergence.

²¹ Ta razlika v normativnem pogledu gotovo ni nepomembna. O tem, da Rossovi in Mooreovi različici intuicionizma niti nista niti ne moreta biti sorazsežno ekvivalentni v normativnem pogledu, gl. Sobel (v pripravi) II. del, XI. poglavje.

²² Ross sicer v omejenem smislu poda neko splošno merilo za razvrstitev pomembnosti posameznih dolžnosti *prima facie*. Ko spregovori o relativni pomembnosti in zavezujočnosti posameznih dolžnosti *prima facie*, misli s tem na vodila, kot npr. *prima facie* dolžnost zvestobe je *ceteris paribus* pomembnejša od *prima facie* dolžnosti dobrotelčnosti. Podobno tudi: "*Ceteris paribus* bi vsakdo mislil, da je njegova dolžnost pomagati svojim dobrotnikom kot pa sovražnikom, če ne bi mogel izpolniti obojega; kakor je tudi splošno pripoznano, da je *ceteris paribus* bolj potrebno poplačati naše dolgove kot pa darovati denar v dobrotelne namene, ko ne moremo storiti obojega." (Ross 1930:30) Pomembno pa je, da samega pojma "*prima facie*" ne zamenjujemo s pojmom "*ceteris paribus*", saj bi takšna interpretacija *prima facie* dolžnosti bila v nasprotju z Rossovo teorijo. O slednjem gl. Strahovnik 2003a in 2003b. Zdi se, da se tudi Rawls nagiba k takšni interpretaciji (gl. Rawls 1992:32), vendar zaradi zgolj omembe ne moremo dokončno vedeti, kaj na tem mestu Rawls misli s *ceteris paribus* operatorjem v zvezi s pojmom dolžnosti.

²³ V nasprotju med *prima facie* in dejansko dolžnostjo glej opom. 12 zgoraj in Ross 1930:16–47.

razlikovanja med metaetičnim in normativnim intuicionizmom, ki smo jo orisali zgoraj.

Če pogledamo spis "Dva koncepta pravil", ugotovimo, da Rawls zmotno pripisuje zatekanje h goli intuiciji pri presoji posamičnih primerov dejanj pred nami in trdi, da nam intuicionizem ne more ponuditi možnosti za prvo vrsto upravičenja, to je za (A) moralno upravičenje nekega načela, prakse ali institucije. Najprej lahko ugotovimo, da intuicionizem ne tvori nujno ugovorov utilitarizmu vsled dejstva, da ne upošteva razlikovanja med Rawlsovima dvema pojmovanema pravil. Moralni intuicionizem očitno ne zagovarja sumarnega pojmovanja²⁴ pravil, pač pa se njegovo pojmovanje bolj približa konceptu prakse. Rawls spregleda tudi možnost intuicionističnega upravičenja moralnih praks, saj lahko le to temelji na dejstvu, da so naše splošne dolžnosti pripoznane prek moralne intuicije kot a priori sintetične nujnosti. Kakor Rawls stori v članku za utilitarizem, lahko podobno privlačno izbiro, to je pravilno pojmovanje moralnih načel in upravičenje tako za prakse kot posamična dejanja, ponudi tudi intuicionizem (npr. razlika *med prima facie dolžnostmi in dejanskimi dolžnostmi*).

Če pogledamo še k *Theory of Justice*, ugotovimo, da se tukaj Rawls v svoji kritiki moralnega intuicionizma usmeri predvsem na pluralizem oziroma nasprotje med monizmom in pluralizmom. Hkrati pušča druge njegove metaetične postavke ob strani, kar pa potem na koncu istega razdelka v knjigi spet zanika, ko pravi, da lahko intuicionizem (sedaj očitno metaetični) srečamo v teleološki ali pa deontološki obliki, tako da so zanj epistemološke postavke o moralni intuiciji pomembna združujoča značilnost.²⁵ Zaradi nezmožnosti razrešitve problema prioritete mu očita, da mu pri vseh posamičnih primerih preostane le sklicevanje na golo intuicijo, v slogu "jaz vidim ta problem tako oziroma zdi se mi, da je v tej situaciji to dejanje moralno pravilno". Glavni problem intuicionizma naj bi tako bila popolna odsotnost kakršne koli rešitve problema prioritete moralnih načel oziroma pripisa pomembnosti posameznim dolžnostim. Čeprav Rawls pravi, da intuicionizem ni neposredno napačen, ga ta problem vendar zamaje do mere, ko moramo začeti razmišljati o načinih, kako bi v čim večji meri uskladili raznolike moralne intuicije in v imenu koherence moralnih sodb le-te poenotili. V nadaljevanju nakaže nekaj instrumentov za slednje.²⁶ Vendar tukaj ne moremo sedeti na dveh stolih hkrati in zagovarjati tako pluralizem kot monizem.²⁷

²⁴ Tukaj nas ne sme zavesti Rossov izraz "intuitivna indukcija", saj pri epistemologiji dolžnosti *prima facie* ne gre za indukcijo v navadnem pomenu besede. Pravzaprav sploh ni mogoče, da bi znotraj svoje teorije Ross sprejel sumarni koncept moralnih načel. O tem gl. Audi 1996:105.

²⁵ Gl. Rawls 1992:30–36.

²⁶ Gl. Rawls 1992:36–40.

²⁷ Ta pot od pluralizma k monizmu je ravno nasprotna pri moralnem partikularizmu, ki skupaj s pluralizmom ne zanika zgolj možnosti reda pomembnosti moralnih načel, ampak zavrača tudi možnost kakršnih koli uporabnih moralnih načel. O moralnem partikularizmu gl. Dancy 1983 in Strahovnik 2003b in 2002.

SKLEP

Metaetični intuicionizem je skupek pogledov na jezik in pojme morale, na moralno realnost, predvsem pa na moralno vedenje in spoznanje (deskriptivizem, realizem, objektivizem, antinaturalizem, racionalizem). Normativne različice intuicionizma v ožjem pomenu pa po drugi strani merijo predvsem na osnovnost in pluralnost pojmov dolžnosti, moralno pravilnega in nepravilnega ter njihovo vsebino. Rawls mestoma kritizira intuicionizem kot metaetično oziroma epistemološko pozicijo, drugje pa njegove normativne izpeljave. Tako spregleda mogoče intuicionistično upravičenje moralnih načel ali praks, njegova kritika intuicionizma v *A Theory of Justice* pa ni popolna. V svojih trditvah bi lahko segli tudi v drugo, bolj konstruktivno smer. Pravilno razumevanje metaetičnega intuicionizma, pravi Robert Audi, nas pripelje do tega, da lahko rečemo, da je na neki način Rawlsova metoda reflektivnega ravnotežja blizu oziroma združljiva z Rossovo teorijo dolžnosti *prima facie*, temelječa na etični refleksiji.²⁸ Ross v svojem moralnem intuicionizmu namreč ne trdi, da je moralna intuicija ali moralna refleksija nujno nekaj nezmotljivega, takojšnjega ali lahko dosegljivega, ampak gre lahko za dolgotrajen reflektivni proces, ki se lahko odvija tudi v odnosu do moralnih intuicij drugih ljudi. Moralni intuicionizem tako gotovo ni ne dogmatski ne arbitraren.²⁹

LITERATURA

- AUDI, R. (1996): "Intuitionism, Pluralism, and the Foundations of Ethics" v: Sinnott-Armstrong, W. in Timmons, M. (ured.) *Moral Knowledge - New readings in Moral Epistemology* (New York, Oxford 1996: Oxford University Press), str. 101–136.
- DANCY, J. (1983): "Ethical Particularism and Morally Relevant Properties", *Mind* 92, str. 530–547. (slov. prevod "Etični partikularizem in moralno pomembne lastnosti" prev. Vojko Strahovnik, *Analiza* štev. 3/2003, str. 19–32.)
- DANCY, J. (1993a): "Intuitionism", v: *A Companion to Ethics* (Oxford, 1993), str. 411–419.
- DANCY, J. (1993b): "An ethic of *prima facie* duties", v: *A Companion to Ethics* (Oxford, 1993), str. 219–229.
- MOORE, G. E. (2000): *Principia Ethica* (Ljubljana: Študentska založba).
- PRICHARD, H. A. (1912): "Does Moral Philosophy Rest on a Mistake" v: *Moral Obligation* (1949, Oxford: Clarendon Press).
- RAWLS, J. (1955): "Two Concepts of Rules" *The Philosophical Review* 64/1 (1955) str. 3–32. (slov. prev. "Dva koncepta pravil" prev. Igor Bratož, v: *Nova Revija* 136/137(1993), str. 1089–1103).
- RAWLS, J. (1992): *A Theory of Justice* (London: Oxford University Press).
- RAWLS, J. (1999): "Outline of a Decision Procedure for Ethics" v: *Collected Papers*; (Cambridge, Ma., London: HUP, 1999), str. 1–19.
- ROSS, W. D. (1930): *The Right and the Good* (Oxford: Clarendon).
- ROSS, W. D. (1939): *Foundations of Ethics* (Oxford: Clarendon Press).

²⁸ O tem gl. Audi 1996. Morda pri Rawlsu v strogem smislu ne moremo govoriti o nekem zaokroženem metaetičnem intuicionizmu, pač pa bolj o metodološkem intuicionizmu. Za razpravo o tej točki se zahvaljujem Elviu Baccariniju.

²⁹ Za pomoč in razpravo pri pripravi članka se zahvaljujem Elviu Baccariniju, Frideriku Klampferju, Matjažu Potrču in Andreju Uletu.

- SINNOTT-ARMSTRONG, W. (1996): *Moral Skepticism and Justification* v: Sinnott-ARMSTRONG, W. in TIMMONS, M. (ured.) (1996): *Moral Knowledge – New readings in Moral Epistemology* (New York, Oxford: Oxford University Press), str. 3–48.
- SMITH, M. (1994): *The Moral Problem* (Oxford: Blackwell Publishers).
- SOBEL, J. H. (v pripravi): *Good and Gold*.
- STRAHOVNIK, V. (2002): "Moralni partikularizem", *Filozofija na maturi* štev. 1–4, str. 103–109.
- STRAHOVNIK, V. (2003a): "Prima facie duty is not the same as ceteris paribus duty" (prispevek na konferenci, junij 2003, Bled, povzetek v: *Ethics – XIth Bled Philosophical Conference, 2003*).
- STRAHOVNIK, V. (2003b): "Oris moralnega partikularizma", *Analiza* štev. 3/2003, str. 33–55.
- TIMMONS, M. (1999): *Morality without Foundations* (NY: Oxford: Oxford University Press).